

Warszawa, 02. 08. 2022

WRD.5133.1.23.2022.UD

ZAWIADOMIENIE

Działając na podstawie art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840), oraz § 15 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011 nr 113 poz. 661, ze zm.)

- zawiadamiam o włączeniu karty ewidencyjnej historycznego zespołu budowlanego Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „SAWA” i „WARS”, położony w Warszawie przy ul. Marszałkowskiej 104/122, do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

W ramach rozpoznania wartości zabytkowych obiektu MWKZ dokonał jego oględzin, kwerendy archiwalnej oraz analizy stanu zachowania. Zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „SAWA” i „WARS” został wzniesiony w latach 1965-1970, według projektu Jerzego Jakubowicza i Piotra Zajlicha, pod nadzorem generalnego projektanta „Ściany Wschodniej” Zbigniewa Karpińskiego. Przedmiotowe budynki są częścią założenia składającego się łącznie z 23 budynków, wzniesionych głównie na obszarze pierzei Marszałkowskiej, który to wraz z budową Pałacu Kultury i Nauki w latach 1952-1955, otrzymał status nowego centrum Warszawy.

Zespół Domów Towarowych Centrum przy ul. Marszałkowskiej składa się z 3 domów towarowych, jednakże budynek „SAWA” i „WARS” są połączone łącznikiem nad ul. Chmielną (d. jej przebiegiem). Przedmiotowe nieruchomości znajdują się w centralnej części Warszawy, wzniesione zostały na planie wydłużonego prostokąta, są w pełni podpiwniczone, o trzech piętrach z wtórną nadbudową, z dachem płaskim, krytym papą, pokrytym roślinnością niskopienną. Budynki o kubistycznych formach od ulicy Widok, Marszałkowskiej oraz Złotej charakteryzują głębokie podcienia. Zamontowana w 1966 r. dwuwarstwowa szklana elewacja po 1999 r. została wymieniona i przebudowana. Budynki w ostatnich dwóch dekadach modernizowano oraz remontowano, umożliwiając utrzymanie ich funkcji nowoczesnego charakteru domów towarowych.

Zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek „SAWA” i „WARS” stanowi spójny układ przestrzenny o historycznym rodowodzie. Pomimo, iż budynki zostały przebudowane, zachowały oryginalne elementy konstrukcyjne m.in. klatek schodowych od strony pasażu pieszego tzw. „Pasażu Wiecha” – elementu komunikacyjnego „Ściany Wschodniej”, czy elementy dekoracyjne typowe dla okresu PRL w architekturze polskiej (okładzina z czarnego granitu). Przedmiotowy zespół budowlany w założeniu nawiązuje do stylu międzynarodowego końca lat 50. XX w., projektanci jako wzór obrali istniejące zachodnie kompleksy usługowo-biurowo-mieszkalne, należy tu podać m.in. pasaż Lijnbaan w Rotterdamie.

2022-08-03

Wysłano w dniu

Listem *Azpo*

Podpis *[signature]*

Zdaniem organu historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum posiada wartości naukowe (dokumentacyjne) i historyczne. Historia przedmiotowych budynków jest nierozdzielnie związana z ustanowieniem w latach 50. nowego centrum Warszawy oraz powrotu w formie do architektury utrzymanej w stylu międzynarodowym, po wieloletniej powojennej narzuconej doktrynie socrealizmu. Ta pionierska realizacja Warszawy na stałe wpisała się w rozwój architektury 2 poł. XX w. i jest świadectwem m.in. zastosowania nowoczesnych wizji urbanistycznych oraz technologii.

Ponadto MWKZ zawiadamia, iż w karcie ewidencyjnej przedmiotowego zespołu wskazano jednoznacznie na zakres wprowadzonych przekształceń, zgodnie jednak z definicją historycznego zespołu budowlanego zawartą w art. 3 ust. 13 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840) – jest to powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Na podstawie art. 22 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, a zgodnie z art. 22 pkt. 4 i 5 tejże ustawy, w gminnej ewidencji zabytków (prowadzonej przez organy samorządu terytorialnego w formie kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy) powinny być ujęte zabytki nieruchome: wpisane do rejestru zabytków, znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji oraz inne zabytki wyznaczone przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zgodnie z art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2020 r., poz. 1333 - ze zm.), w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim/samorządowym konserwatorem zabytków

Artykuł 7 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uwzględnia również ochronę dla zabytku nieruchomego figurującego w gminnej ewidencji zabytków poprzez ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej (linii kolejowej/ lotniska użytku publicznego).

Natomiast zgodnie z § 15 ust. 1 ww. rozporządzenia o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem.

Otrzymują:

1. Manhattan Development Sp. z o.o. („Atrium”)
2. Miasto Stołeczne Warszawa
3. WUOZ aa (UD) 2.08.2021. ND

Do wiadomości:

1. Biuro Stołecznego Konserwatora
2. Urząd Dzielnicy Śródmieście m.st. Warszawy
3. NID (+ karta ewidencyjna zabytku nieruchomego)

MAZOWIECKI WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR ZABYTKÓW
dr hab. Jakub Lewicki

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKU NIERUCHOMEGO

1. Nazwa

HISTORYCZNY ZESPÓŁ BUDOWLANY DOMÓW TOWAROWYCH CENTRUM
– BUDYNEK DOMU TOWAROWEGO „SAWA” i „WARS”

2. Czas powstania

1969 r.

3. Miejscowość **2275**
WARSZAWA
DO WOJEWÓDZKIEJ EWIDENCJI

4. Adres

ul. Marszałkowska 104/122

nr ewidencyjny działki 61 z obrębu 50310

nr księgi wieczystej **WA 4M 100/157831/2**

11. Materiały graficzne Sytuacja 1:2000, orientacja 1:10 000, rzuty i przekroje, fotografie

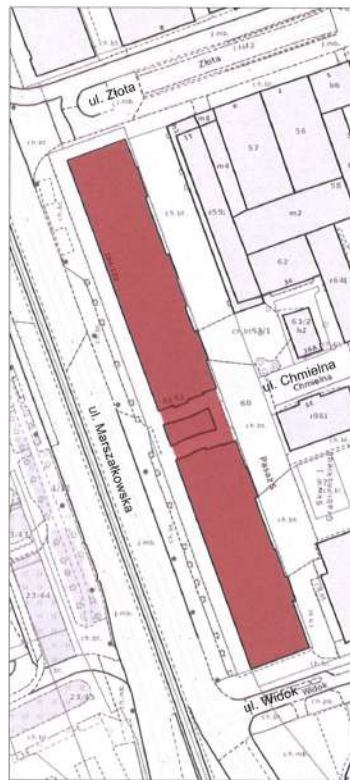
Widok budynku od strony zachodniej

Topograficzna mapa orientacyjna 1:10000

Rzut parteru

Sytuacja, fragment mapy zasadniczej 1:4000

5. Przynależność administracyjna

województwo Mazowieckie

powiat Warszawa

gmina Warszawa

6. Współrzędne geograficzne

+52° 13' 53.9" +21° 00' 40.1"

7. Właściciel i jego adres

Atrium Poland Real Estate

Management Sp. z o.o.

ul. Ostrobramska 75C

04-175 Warszawa

8. Użytkownik i jego adres

Wielu użytkowników

9. Formy ochrony

10. Stan zachowania

Obiekt zachowany

Szczegóły – patrz pkt. 22.

12. Autorzy, historia obiektu, określenie stylu

W 1945 r. po zakończeniu II wojny światowej, wschodnia część ul. Marszałkowskiej na odcinku od Al. Jerozolimskich do ul. Świętokrzyskiej była w dużej części zniszczona. Budynki zostały w większości wypalone, nie posiadały stropów, pozostały jedynie wewnętrzne ściany konstrukcyjne oraz elewacje frontowe. W miejscu opisywanego przyszłego domu towarowego „Junior” po wschodniej stronie ul. Marszałkowskiej pomiędzy ulicami Widok, Chmielna i Złota znajdowało się sześć budynków o numerach od 104 do 114. W 1945 r. tylko jedna z nich (nr 112) była częściowo zachowana i posiadała fragment pokrycia dachowego. Pozostałe były wypalone i posiadały ściany konstrukcyjne, a kamienica pod nr 122 była częściowo wyburzona do ziemi. Na mocy „Dekretu Bieruta” z października 1945 r. skomunalizowano większość gruntów w przedwojennych granicach Warszawy. Dodatkowo ze względów bezpieczeństwa do końca 1946 r. wyburzono do kondygnacji parteru dużą część fasad wypalonych kamienic wzdłuż ulicy i na terenie Śródmieścia. Proces ten uniemożliwił odbudowę kamienic w ich pierwotnym, przedwojennym kształcie i utrwalił na następną dekadę wygląd północnej części ulicy Marszałkowskiej tzw. „Parterowa Marszałkowska”. Pozostawione przyziemia oficyn dawnych kamienic zostały zasiedlone (między innymi przez dawnych mieszkańców), a fronty przez nowych i przedwojennych najemców sklepów. Do początku lat 50. XX w. na Marszałkowskiej funkcjonowało dziesiątki sklepów z bogatym asortymentem oraz usługami i gastronomią. W późniejszym okresie władze stopniowo ograniczały wolny handel, a towary sprowadzane także z zagranicy były co raz mniej dostępne. Sklepy prywatne były tolerowane jako uzupełnienie niewydolnej krajowej produkcji i handlu państwowego. Radykalna zmiana przy ul. Marszałkowskiej nastąpiła wraz z budową Pałacu kultury i Nauki w latach 1952-1955. Dla terenów nowego centrum Warszawy, w tym pierzei ul. Marszałkowskiej od 1945 r. opracowano parę koncepcji i rozstrzygnięto wiele konkursów. Między innymi: w 1945 r. koncepcja odbudowy opracowana przez Macieja Nowickiego na zlecenie BOS (Biura Odbudowy Stolicy) nawiązująca do funkcjonalistycznego planu Voisin w Paryżu autorstwa Le Corbusiera. W 1947 r. zorganizowano konkurs na wysokościowe budynki Spółdzielni Spożywców „Społem” i Państwowego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych „PWUW” przy ul. Marszałkowskiej. W latach 1946-1949 na podstawie projektu Bohdana Laherta przebudowano częściowo zniszczony budynek dawnego towarzystwa „Rosija” przy ul. Marszałkowskiej 124. Budynek ten został potocznie nazwany „Domem pod Sedesami” ze względu na swoją charakterystyczną ceramiczną kratownicę. Był to pierwszy nowy budynek w tej części ul. Marszałkowskiej, który stał się podstawą do wyznaczenia teoretycznej nowej linii zabudowy tej części ulicy. Widoczne jest to w koncepcji z 1948 r. opublikowanej w czasopiśmie Stolica. W okresie obowiązującego w Polsce Realizmu Socjalistycznego w latach 1949-1956 przeprowadzono dwa konkursy na zagospodarowanie trzech pierzei placu J. Stalina przed budującym się już wówczas Pałacem Kultury i Nauki. Konkursy przeprowadzone w 1952 i 1954 r. między innymi ze względu na powolne zmiany polityczne (śmierć Józefa Stalina w marcu 1953 r.) nie zostały jednoznacznie rozstrzygnięte i nie zostały nawet w części zrealizowane. W 1958 r. przeprowadzono następny konkurs, prowadzony bez ograniczeń na fali politycznej „odwilży” po 1956 r. Projektantom dano dużą swobodę w zakresie form, stylu oraz kompozycji urbanistycznej. Preferowano typowe mieszkania z usługami, apartamenty miesz-

cd. patrz wkładka 1

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrza, wyposażenie, instalacje)

SYTUACJA: obiekt znajduje się w centralnej części Warszawy i centralnej części dzielnicy Śródmieście, na obszarze ograniczonym ulicami Marszałkowską od strony południowo-zachodniej, Złotą od strony północno-zachodniej i Widok od strony południowo-wschodniej oraz pasażem i dochodzącą prostopadłe do pasażu ulicą Chmielna od strony północno-wschodniej; posesja na której znajdują się obiekty nie jest ogrodzona; dojsie do obiektu dostępne od strony ul. Marszałkowskiej oraz pasażu pieszego.

MATERIAŁ: ławy i stopy fundamentowe oraz ściany fundamentowe żelbetowe; konstrukcja stalowa, spawana, obetonowana; stropy z żelbetowych, prefabrykowanych płyt panwiowych; ślusarka okienna stalowa / aluminiowa; stolarka i ślusarka drzwiowa drewniana, stalowa lub aluminiowa; pokrycie dachu papa.

KONSTRUKCJA I TECHNIKA:

FUNDAMENTY: obiekt wzniesiony na żelbetowych ławach i stopach fundamentowych oraz żelbetowych ścianach fundamentowych. W kondygnacji piwnic wszystkie ściany konstrukcyjne zewnętrzne i wewnętrzne żelbetowe, monolityczne.

ŚCIANY ZEWNĘTRZNE: w kondygnacji przyziemia i antresoli w większej części przeszklone w ślusarce aluminiowej lub ściany pełne; w kondygnacji I-II piętra ściany przeszklone, 2-warstwowe, ślusarka aluminiowa, nieotwieralna; w kondygnacji III piętra w większości murowane z gazobetonu.

ŚCIANY WEWNĘTRZNE: oryginalne i wtórne, żelbetowe, gazobetonowe oraz wykonane z płyty karton-gips na podkonstrukcji stalowej.

SŁUPY WSPORCZĘ: w kondygnacji piwnic żelbetowe, monolityczne na siatce konstrukcyjnej 5,40×5,40 m; w kondygnacji parteru, I-III piętra słupy stalowe, obetonowane, na siatce konstrukcyjnej 2-słupowej 16,20×10,80 m.

STROP: nad kondygnacją piwnic strop żelbetowy, monolityczny, grzybkowy; nad kondygnacją parteru, I-III piętra oparty na obetonowanych podciągach i żebrach stalowych, wykonany z prefabrykowanych płyt panwiowych oraz częściowo stropu gęstożebrowego akermana.

KONSTRUKCJA DACHU: nad kondygnacją II piętra wtórnie wykonane warstwy ocieplenia i spadkowe na stropie z żelbetowych płyt panwiowych; nad kondygnacją III piętra stropodach wykonany z prefabrykowanych trójkątnych płyt żelbetowych.

DACH: dachy kryte papą oraz dodatkowo nad kondygnacją 2 piętra dach został pokryty roślinnością niskopienną.

PODŁOGI: pierwotnie pokryte w części piwnic lastrykiem, w pomieszczeniach DT terakotą, kamieniem, wykładziną dywanową w pomieszczeniach, kawiarni wykładziną dywanową lub pcw; wtórne podłogi w pomieszczeniach pokryte terakotą, wykładziną pcw lub dywanową.

DRZWI: wtórne wejściowe do budynku, do lokali handlowych i klatek schodowych oraz w pomieszczeniach biurowych socjalnych oraz sanitarnych.

OKNA: 2-powłokowe, wtórne, przeszklone szkłem mlecznym lub przeziernym, o ślusarce aluminiowej o zmienionej konstrukcji i podziałach.

PLAN: wydłużonego prostokąta o wymiarach ok. 23,00×210,00 m o widocznej 2-słupowej siatce konstrukcyjnej.

cd. patrz wkładka 2

14. Kubatura Wars: ok. 150 000 m³	15. Powierzchnia użytkowa ok. 27 000 m²	16. Przeznaczenie pierwotne Budynek handlowy	17. Użytkowanie obecne Budynek handlowy
18. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania) - projekt podstawowy (architektura) z grudnia 1962 r.; nr 2004, w: <i>M. St. Warszawa, Wydział Architektury i Budownictwa dla Dzielnicy Śródmieście</i>, ul. Nowogrodzka 43 - projekt podstawowy neonów DT Centrum, z kwietnia 1969 r.; nr 1985, w: <i>M. St. Warszawa, Wydział Architektury i Budownictwa dla Dzielnicy Śródmieście</i>, ul. Nowogrodzka 43		19. Źródła ikonograficzne (rodzaj, miejsce przechowywania) <u>Serwisy internetowe:</u> http://geoportal.gov.pl/ http://mapa.um.warszawa.pl http://ukosne.um.warszawa.pl http://przewodniki.niaiu.pl/sciana-wschodnia-architektura-zbigniewa-karpinskiego/ http://www.wojciechkarpinski.com/zbigniewkarpinski http://audiovis.nac.gov.pl https://www.szukajwarchiwach.gov.pl https://warszawa.fotopolska.eu http://mbc.cyfrowemazowsze.pl https://www.tubylotustalo.pl https://fortepan.hu/ https://wederopbouwrotterdam.nl https://tygodnik.tvp.pl	
20. Bibliografia - Czasopismo „Architektura” 1954, nr 7-8, Jerzy Gieysztor „Centralny plac Warszawy”, str. 166. http://mbc.cyfrowemazowsze.pl - Czasopismo „Architektura” 1959, nr 5, „Konkurs powszechny SARP i TUP...”, str. 193. http://mbc.cyfrowemazowsze.pl - Czasopismo „Architektura” 1966, nr 8-9, Zbigniew Karpiński „Program handlowo-usługowy strony wschodniej ul. Marszałkowskiej”, str. 324. http://mbc.cyfrowemazowsze.pl - Czasopismo „Architektura” 1970, nr 9, Danuta Marek „Nowe realizacje handlowe na „Stronie Wschoniej”, str. 300. http://mbc.cyfrowemazowsze.pl - Jarosław Zieliński, „Realizm Socjalistyczny w Warszawie, urbanistyka i architektura (1949-1956)”, Fundacja Hereditas, Warszawa 2009. - Opracowanie, Jarosław Zieliński, Margerita Szulińska, Jan Szuliński, Pasaż Śródmiejski – Re-prezentacyjna oś ścisłego centrum Warszawy, Część 1; Zarys historii północnego odcinka ul. Marszałkowskiej oraz dziejów tzw. Ściany Wschodniej; Warszawa 2020, opracowanie ze zbiorów Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.		21. Uwagi	

22. Stan zachowania

Budynek został w większej części przebudowany. Elementy dawnego wystroju oraz podziału wnętrza, zwłaszcza w części przyziemia i antresoli zostały usunięte, przekształcone lub przebudowane. Zachowały się w większej części elementy konstrukcyjne budynku oraz części konstrukcji klatek schodowych od strony pasażu pieszego. Przy wejściach do klatek schodowych w kondygnacji parteru zachowana została oryginalna okładzina, wykonana z czarnego kamienia granitowego. Od 1999 r. rozpoczęto przebudowę Domu Towarowego, wymieniono i przebudowano elewację zewnętrzną i rozbudowano komunikację pionową przez budowę schodów i wind, zaadaptowano kondygnację piwnic do nowej funkcji i dla nowych najemców. W 2003 r. po stronie południowej przebudowano fasadę w kondygnacji 1 i 2 piętra, wyburzono dwie klatki schodowe, wykonano nowe schody oraz schody ruchome pomiędzy kondygnacjami antresoli, parteru i piwnic. W 2004 r. zamontowano dwa nowe biegi schodów ruchomych w miejscu jednego pomiędzy kondygnacją parteru i 1 piętra, rozbudowano i przebudowano kondygnację 3 piętra wraz z podniesieniem dachu o 1,5 m. W 2006 r. przebudowano 3. i nadbudowano 4. piętro, wykonano rearanżację pomieszczeń na potrzeby biurowe, dobudowano 7 sztybów windowych i przebudowano łącznik, przebudowano fasadę całego Domu Towarowego od strony pasażu pieszego po stronie wschodniej. W 2007 r. przebudowano łącznik w kondygnacji parteru, przebudowano część parteru i zdemontowano fragment antresoli w części północnej, w budynku „Sawa”. W 2010 r. przebudowano część parteru, antresoli oraz łącznika na potrzeby nowych najemców. W 2011 r. przebudowano elewację w związku z wymianą logotypów na fasadach - zmieniono przeszklenia z przeziernego na mleczne, usunięto przeszklenia i wymieniono na panele ledowe. W latach 2012-2019 wykonywano liczne remonty oraz nowe aranżacje na potrzeby najemców, przebudowano część antresoli oraz witryn.

Ściany fundamentowe - dobry; ściany zewnętrzne - dobry; stropy i ściany wewnętrzne - dobry; elewacje - dobry; stropy - dobry; konstrukcja dachu - dobry; pokrycie dachu - dobry; ślusarka okienna i drzwiowa - dobry; instalacje - dobry.

23. Istniejące zagrożenia, najpilniejsze postulaty konserwatorskie

24. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona, nazwiska wypełniających)

25. Opracował(a):

tekst: mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

grudzień 2021 r.

plany, rysunki: mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

fotografie: mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

KARTA PO WYPEŁNIENIU PODLEGA OCHRONIE NA PODSTAWIE PRZEPISÓW PRAWA AUTORSKIEGO

26. Załączniki

Liczba załączonych wkładek: 19

Załączniki nr:

1 opis obiektu; autorzy, historia obiektu
2-3 materiały kartograficzne,
5 fotografie nawiązań architektonicznych dla zespołu „Ściany Wschodniej”

4, 6-14

15

16-19

fotografie archiwalne i materiały ikonograficzne
rzuty
fotografie współczesne.

WKŁADKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU NIERUCHOMEGO
ZAŁĄCZNIK NR
1

1. Miejscowość Warszawa	2. Obiekt Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. pkt. 12, autorzy, historia obiektu, określenie stylu; cd. pkt. 13, opis;
-----------------------------------	---	--

cd. pkt. 12 Autorzy, historia obiektu, określenie stylu

kalno-biurowe, hotele, lokale biurowo-usługowe i handlowe oraz gastronomię i rozrywkę w parterach budynków. Ograniczono zalecenia do kwestii etapowania realizacji, obsługi komunikacyjnej terenu, orientacyjnej wielkości oraz funkcji poszczególnych budynków. Wyniki konkursu ogłoszono na początku 1959 r. Przyznano dwie równorzędne pierwsze nagrody dla zespołu kierowanego przez Hannę Adamczewską i Kazimierza Wejcherta oraz zespołu Zbigniewa Karpińskiego. Ostateczną decyzję o mianowaniu Karpińskiego generalnym projektantem Ściany Wschodniej podjęto w czerwcu 1959 roku, pół roku po ogłoszeniu wyników konkursu. Wygrana w konkursie była dopiero początkiem prac koncepcyjnych. Pracownia Ściany Wschodniej, składała się początkowo z niewielkiej grupy stałych współpracowników – Jana Klewina, Tadeusza Kobylińskiego oraz asystentów. Wraz z poszerzającym się zakresem prac do zespołu dołączyli Andrzej Kaliszewski, Jerzy Jakubowicz, Zbigniew Wacławek, Andrzej Sierakowski, Jerzy Kowarski oraz wielu młodych architektów i architektek. Rolą Zbigniewa Karpińskiego była koordynacja prac i czuwanie nad całością pracy biura. W 1960 r. powstała koncepcja pokonkursowa. Zespół planowanej zabudowy składał się między innymi z trzech domów towarowych przy ul. Marszałkowskiej, z równoległym do ulicy pasażem pieszym po stronie wschodniej budynków. Z których każdy składał się z 2-kondygnacyjnego podcieniowego podium oraz 3-kondygnacyjnej nadbudowy. Po wschodniej stronie planowanego pasażu ustawiono w różnych planach trzy bloki mieszkalne oraz trzy punktowe wieżowce mieszkalne które w stosunku do wersji konkursowej zostały podwyższone i zrezygnowano w nich z okien balkonowych. Dodatkowo niska część biurowego budynku Universal przy skrzyżowaniu Al. Jerozolimskich z ul. Marszałkowską została zastąpiona wolnostojącą rotundą. Całość złożenia składała się łącznie z 23 budynków o łącznej kubaturze ok. 640 tys m³. Architektura całego zespołu budynków odwołuje się w części do wzorów zagranicznych, do stylu międzynarodowego końca lat 50. XX w. Można się doszukiwać podobieństw do powstałych w podobnym czasie zespołu wysokosściowych budynków biurowych Hötorget (Hötorgscity) w Sztokholmie czy pasażu Lijnbahn w Rotterdamie. W 1961 r. wyburzono ostatnie parterowe pozostałości kamienic „Parterowej Marszałkowskiej”. W 1962 r. przystąpiono do budowy budynku biurowego Universal, pod koniec 1963 r. ukończono stalową konstrukcję budynku rotundy, a pod koniec 1964 r. ukończono stalowe szkielety dwóch punktowych budynków wysokościowych. W 1965 r. rozpoczęto budowę trzech domów towarowych. W trakcie prac zdecydowano się na dodanie do zespołu budynków „Ściany Wschodniej” czwarty dom towarowy, późniejszy „Sezam” pomiędzy ulicami Moniuszki oraz Świętokrzyską. Projekt wstępny Domu Towarowego „Sawa i Wars” został opracowany w marcu, a projekt podstawowy w listopadzie 1962 r. Dom Towarowy zlokalizowany przy ul. Marszałkowskiej pomiędzy ul. Złotą (na północy), a ul. Widok (na południu), miał składać się z dwóch połączonych ze sobą budynków „Sawy” – budynek 11 oraz „Warsa” – budynek 11A, z łącznikiem nad ul. Chmielną (dawnym jej przebiegiem). Głównymi projektantami budynków byli architekci Jerzy Jakubowicz i Piotr Zajlich z zespołem, a generalnym projektantem, nadzorującym całość założenia był Profesor, architekt Zbigniew Karpiński. W 1966 r. ukończono montaż konstrukcji budynków i przystąpiono do montażu 2-warstwowej szklanej elewacji. Północna część budynek „Sawa” została oddana do użytku w listopadzie 1969 r., a południowa budynek „Wars” na początku 1970 r. W Domu Towarowym, w budynku „Sawa” sprzedawano na trzech kondygnacjach (parter-II piętro) towary przeznaczone dla kobiet, na trzecim piętrze znajdowały się pomieszczenia administracyjno-socjalne. W budynku „Wars” prowadzono sprzedaż towarów dla mężczyzn oraz obok części handlowej, administracyjnej znajdowała się od strony ul. Widok część gastronomiczna budynku. Na parterze zaprojektowano bar kawowy z tarasem, na antresoli kawiarnię wspólną dla klientów „Warsa” i „Sawy” dostępną bezpośrednio zewnętrznymi schodami od ul. Marszałkowskiej. Drugą kawiarnię o charakterze rozrywkowo-kabaretowym, zaprojektowano na III piętrze, z dostępem przez ażurową spiralną klatkę. Po 1989 r. państwowe przedsiębiorstwo „Powszechnie Domy Towarowe” zostało przekształcone w spółkę akcyjną Domy Towarowe „Centrum”. W roku 1998 r. w wyniku prywatyzacji powstała Galeria Centrum. Pojawili się również spadkobiercy właścicieli stojących tu do drugiej wojny światowej kamienic, składając pozwy z roszczeniami repywatyzacyjnymi. Od 1999 r. rozpoczęto przebudowę Domu Towarowego, wymieniono i przebudowano elewację zewnętrzną i rozbudowano komunikację pionową przez budowę schodów i wind, zaadaptowano kondygnacji piwnic do nowej funkcji i najemcy. W 2003 r. po stronie południowej przebudowano fasadę w kondygnacji 1 i 2 piętra, wyburzono dwie klatki schodowe wykonano schody i schody ruchome pomiędzy kondygnacjami antresoli, parteru i piwnic. W 2004 r. zamontowano dwa nowe biegi schodów ruchomych w miejscu jednego pomiędzy kondygnacją parteru i 1 piętra, rozbudowano i przebudowano kondygnację 3 piętra wraz z podniesieniem dachu o 1,5 m. W 2006 r. przebudowano 3. i nadbudowano 4 piętro, wykonano rearanżację pomieszczeń na potrzeby biurowe, dobudowano 7 szybów windowych i przebudowano łącznik, przebudowano fasadę całego Domu Towarowego od strony pasażu pieszego po stronie wschodniej. W 2007 r. przebudowano łącznik w kondygnacji parteru, przebudowano część parteru i zdemonstrowano fragment antresoli w części północnej, w budynku „Sawa”. W 2010 r. przebudowano część parteru, antresoli oraz łącznika na potrzeby nowych najemców. W 2011 r. Przebudowano elewację w związku z wymianą logotypów na fasadach - zmieniono przeszklenia z przeziernego na mleczne, usunięto przeszklenia i wymieniono na panele ledowe. W latach 2012-2019 wykonywano remonty oraz nowe aranżacje na potrzeby najemców, przebudowano część antresoli oraz witryn. W 2009 r. Galeria Centrum zbankrutowała, a nabywcą masy upadłościowej zlikwidowanej marki został fundusz CBRE PFCEE, zarządzany przez CBRE Global Investors. Budynki stały się przystanią dla sklepów licznych znanych w świecie marek sieciowych, tracąc tym samym charakter typowych domów towarowych, zachowując w nowej nazwie zespołu: „Domy towarowe Wars, Sawa, Junior”.

Wkładkę założył: mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

verte

cd. pkt. 13 opis (sytuacja, materiał, konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrze)

BRYŁA: zwarta, podłużna 5-kondygnacyjna, z wyraźnym podcieniem w kondygnacji parteru i antresoli od strony północnej i zachodniej, z wycofanymi dwiema ostatnimi kondygnacjami po stronie północnej, zachodniej i południowej.

ELEWACJE:

Elewacja zachodnia (frontowa): z wyraźnym podcieniem w kondygnacji parteru i antresoli widocznym także od strony północnej, kondygnacja parteru i antresoli w całości przeszklona, z ogólnodostępnym przejściem (pod łącznikiem) w osi ul. Chmielnej; powyżej kondygnacje I i II piętra w większości przeszklone szkłem mlecznym, w części transparentnym, nad przejściem w miejscu łącznika elewacja lekko wycofana, dodatkowo na elewacji umieszczono 6 miejsc na montaż reklam sklepów i usług znajdujących się w budynku; powyżej widoczne oryginalne barierki okalające dach powyżej kondygnacji II piętra z wycofaną w głąb ostatnią, kondygnacją III i IV piętra; powyżej widoczne częściowo połacie dachowe oraz instalacje wentylacyjne.

Elewacja północna: wyraźnym podcieniem w kondygnacji parteru i antresoli widocznym także od strony zachodniej, kondygnacja parteru i antresoli w przeszklona; powyżej kondygnacje I i II piętra przeszklone w większości szkłem mlecznym, z dodatkowo umieszczonym jednym miejscem na montaż reklam; powyżej widoczne oryginalne barierki okalające dach powyżej kondygnacji II piętra z wycofaną ostatnią kondygnacją III i IV piętra.

Elewacja wschodnia: z widocznymi pięcioma pionowymi pasami na całej wysokości elewacji, mieszczącymi klatki schodowe, wyróżnione grafitowym kolorem, dodatkowo zakryte siatką dla rosnącego pnącza; elewacja z podcieniem w kondygnacji parteru i antresoli widocznym od strony północnej, kondygnacja parteru i antresoli w większości przeszklona; powyżej kondygnacje I i II piętra w większości przeszklone szkłem transparentnym, w części różnokolorowym lub oklejonym przezroczystą folią w różnych kolorach; powyżej widoczne częściowo wycofane w głąb ostatnie, wtórnie przebudowane kondygnacje III i IV piętra.

Elewacja południowa: wyraźnym podcieniem w kondygnacji parteru i antresoli od strony zachodniej, kondygnacja parteru i antresoli w przeszklona; powyżej kondygnacje I i II piętra w całości zastonięte miejscem na umieszczanie reklamy sklepów i usług znajdujących się w budynku; powyżej widoczne oryginalne barierki okalające dach powyżej kondygnacji II piętra z wycofaną ostatnią kondygnacją III i IV piętra i instalacjami wentylacyjnymi maskowanymi stalową częściowo przezierną żaluzją.

WNĘTRZE: w większości przebudowany całkowicie układ pomieszczeń, przebudowane lub wybudowane nowe ściany działowe, nowa aranżacja pomieszczeń handlowych i biurowych.

INSTALACJE: wod-kan, elektryczna, grzewcza, teletechniczna, wentylacyjna.

WKŁADKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU NIERUCHOMEGO

ZAŁĄCZNIK NR

2

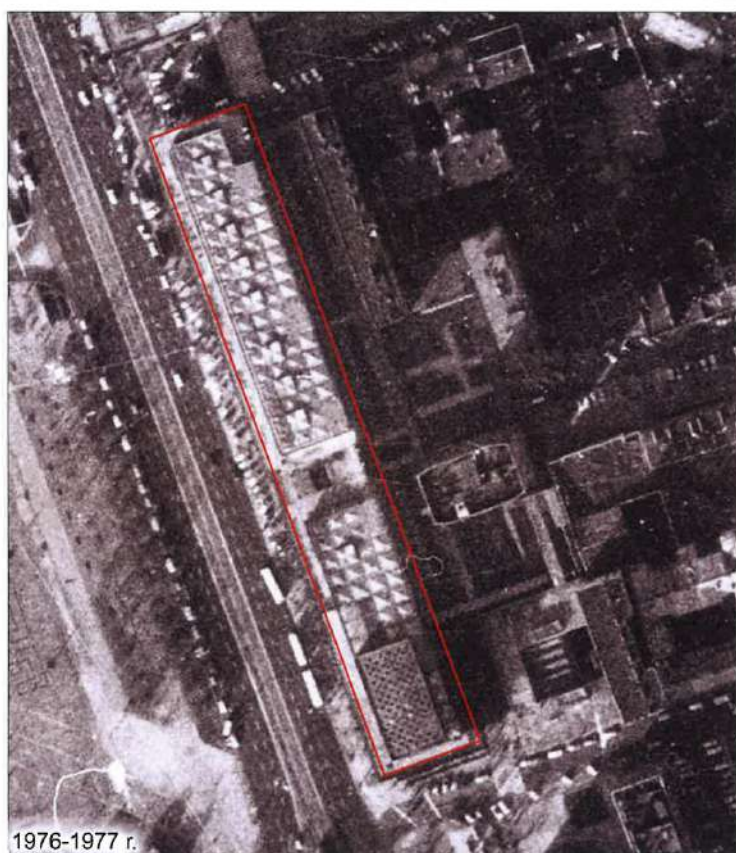
1. Miejscowość Warszawa	2. Obiekt Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. pkt. 11, materiały kartograficzne
----------------------------	---	---

1945 r.

Fragment fotoplanu z 1945 r. Czerwonym prostokątem zaznaczone jest przyszłe umiejscowienie domów towarowych „Sawa” i „Wars”. (źródło: <http://mapa.um.warszawa.pl>)

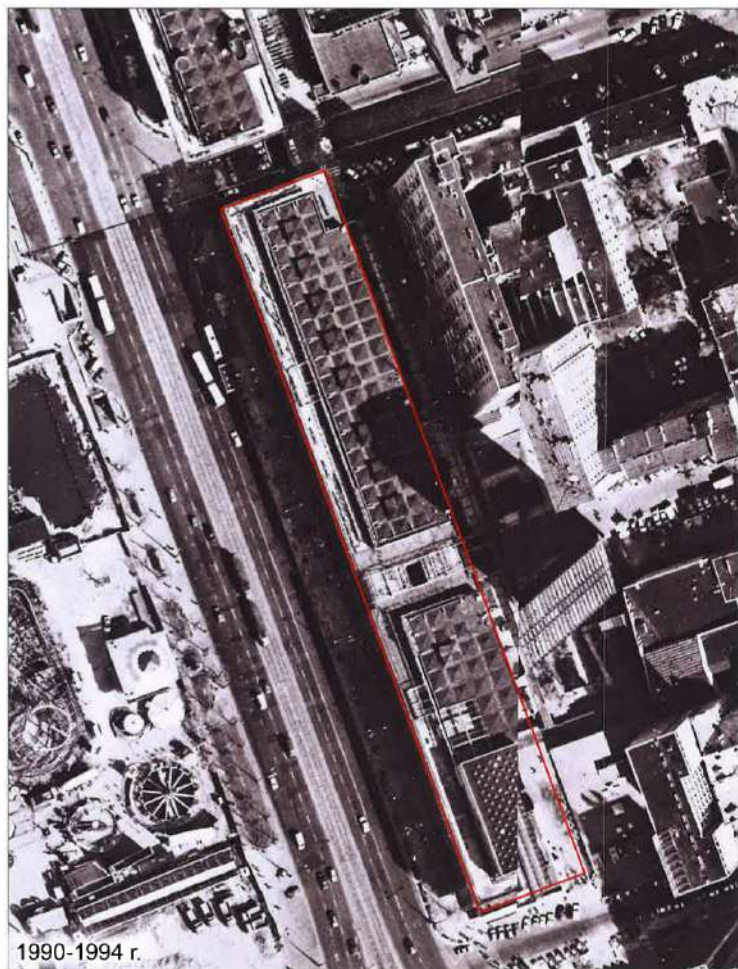
Wkładkę założył: mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

1976-1977 r.

Fragment fotoplanu z lat 1976-1977 r. Czerwonym prostokątem zaznaczone są domy towarowe „Sawa” i „Wars”. (źródło: <http://mapa.um.warszawa.pl>)

verte

1990-1994 r.

Fragment fotoplanu z lat 1990-1994 r. Czerwonym prostokątem zaznaczone są domy towarowe „Sawa” i „Wars”. (źródło: <http://mapa.um.warszawa.pl>)

2021 r.

Fragment fotoplanu z 2021 r. Czerwonym prostokątem zaznaczone są domy towarowe „Sawa” i „Wars”. (źródło: <http://mapa.um.warszawa.pl>)

WKŁADKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU NIERUCHOMEGO

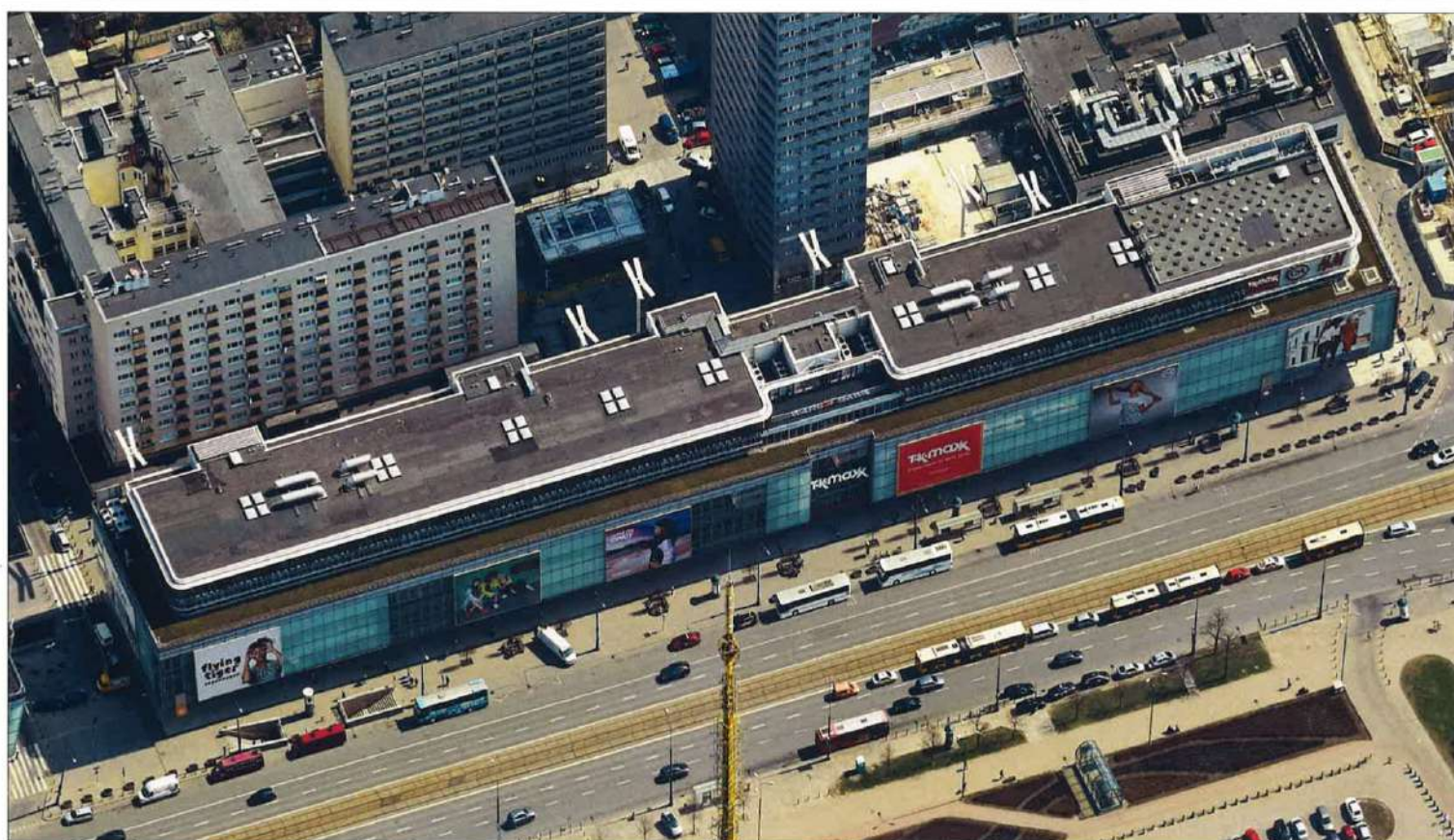
ZAŁĄCZNIK NR

3

1. Miejscowość
Warszawa

2. Obiekt
Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum
– budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”

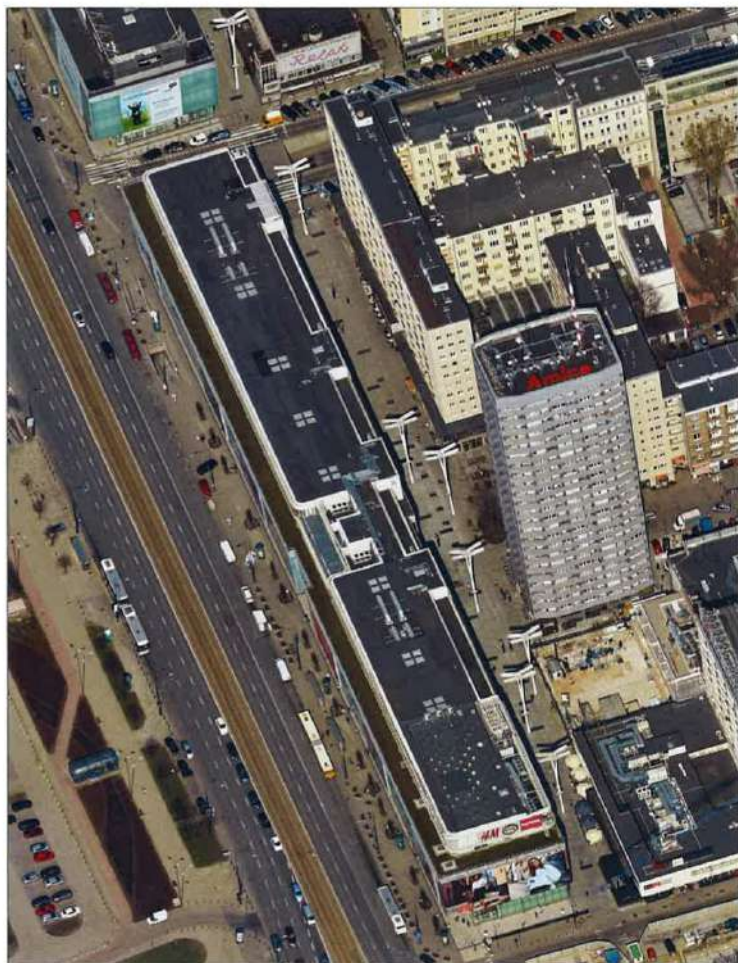
3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)
cd. pkt. 11, materiały kartograficzne

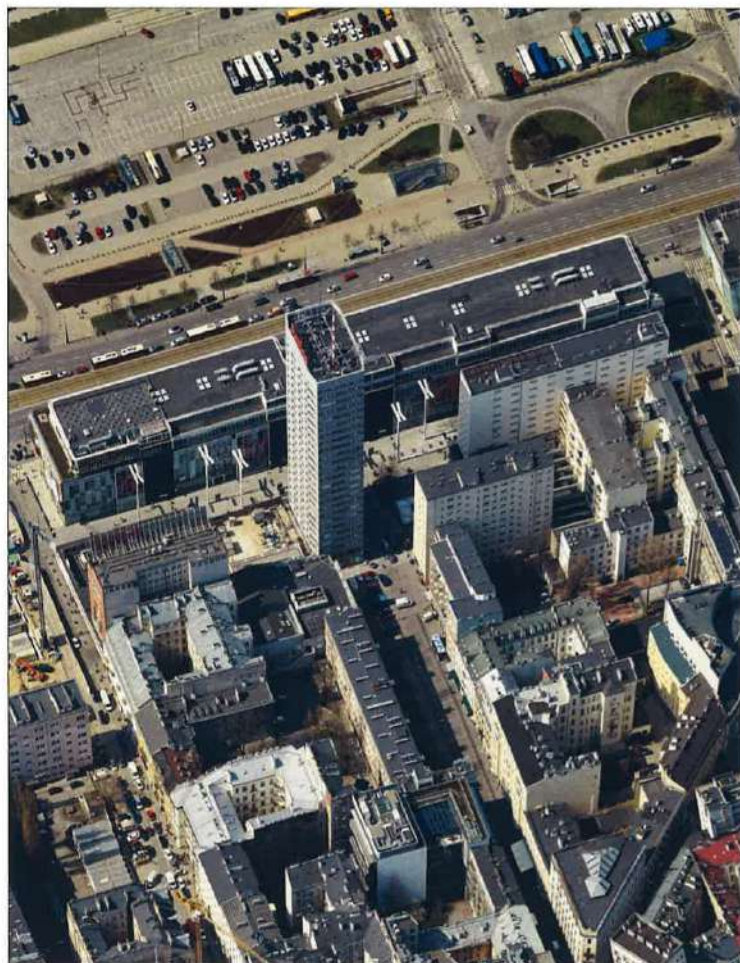
Lotnicze zdjęcie ukośne z 2018 r. Domy towarowe „Sawa” i „Wars” widoczne od strony ul. Marszałkowskiej. Widok w kierunku wschodnim. (źródło: <http://ukosne.um.warszawa.pl/>)

Wkładkę założył mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

verte

Lotnicze zdjęcie ukośne z 2018 r. Domy towarowe „Sawa” i „Wars” widoczne od strony ul. Widok. Widok w kierunku północnym. (źródło: <http://ukosne.um.warszawa.pl>)

Lotnicze zdjęcie ukośne z 2018 r. Domy towarowe „Sawa” i „Wars” widoczne od strony pasaży oraz ulic Widok, Chmielnej i Żłotej. Widok w kierunku zachodnim. (źródło: <http://ukosne.um.warszawa.pl>)

WKLADKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU NIERUCHOMEGO

ZALĄCZNIK NR

4

1. Miejscowość Warszawa	2. Obiekt Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. pkt. 11, fotografie archiwalne
----------------------------	---	--

Panorama Warszawy wykonana z dachu Hotelu Polonia, widok ul. Marszałkowskiej i skrzyżowań z ulicami Widok i Chmielna w 1946 r. (fot. Stefan Rassalski, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl; sygn. 3/27/0/-1464)

Widok wschodniej pierzei ul. Marszałkowskiej na odcinku pomiędzy ulicami Złotą i Sienkiewicza, 1948 r. W głębi widoczna budowa „Domu pod Sedesami” przy ul. Marszałkowskiej 124. (fot. Stefan Rassalski, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl; sygn. 3/27/0/-464)

Wkładkę założył mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

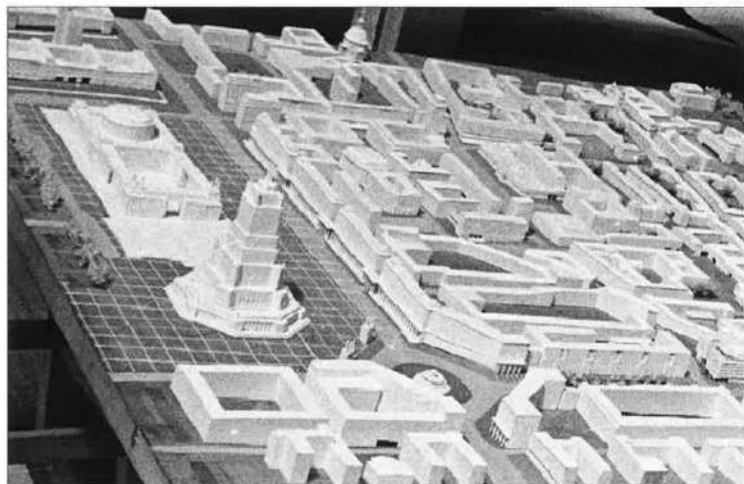

Budynek przy ul. Marszałkowskiej 110 przy skrzyżowaniu z ul. Chmielną, widok przed wyburzeniem, ok. 1946 r. (źródło: Wydział Archiwum, Biuro Organizacji Urzędu M. St Warszawy; sygn. P.12 t.2/541)

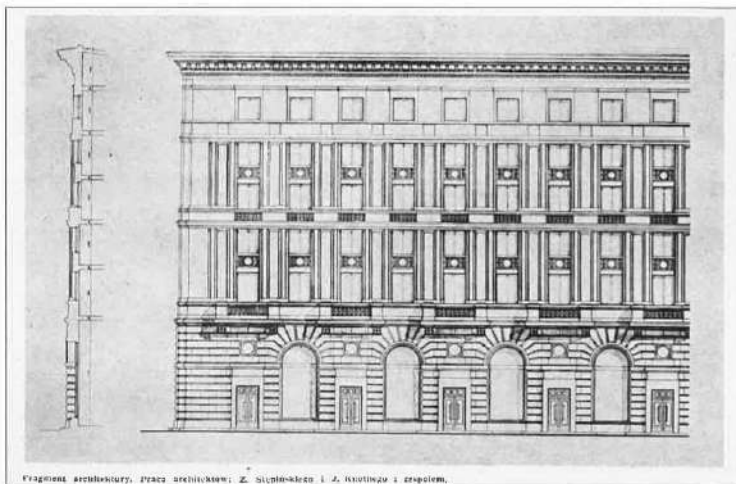

Widok ul. Marszałkowskiej od skrzyżowania z Al. Jerozolimskimi w kierunku północnym, początek lat 50. XX w. (fot. Franciszek Karasiewicz, źródło: <https://pl.m.wikipedia.org/>)

verte

Makieta centrum Warszawy z widoczną proponowaną zabudową ul. Marszałkowskiej, 1948 r. (fot. Stefan Rassalski, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl; sygn. 3/27/01-/248)

Fragment architektury. Praca architektoniczna: Z. Stępińskiego i J. Khnotego z zespołem.

Jedna z prac zespołu Z. Stępińskiego i J. Khnotego w konkursie na zabudowę okalającą plac przed PKiN; fragment proponowanej elewacji budynku przy ul. Marszałkowskiej, 1954 r. (źródło: czasopismo Architektura 1954 nr 7-8, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl>)

Jedna z prac zespołu Z. Stępińskiego i J. Khnotego w konkursie na zabudowę okalającą plac przed PKiN; makieta placu z widoczną proponowaną zabudową przy ul. Marszałkowskiej, 1954 r. (źródło: czasopismo Architektura 1954 nr 7-8, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl>)

1. Miejscowość
Warszawa

2. Obiekt
Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum
– budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)
cd. pkt. 11, fotografie - inspiracje i nawiązania architektoniczne dla zespołu „Ściany Wschodniej”

Budowa Hötorgscity w Sztokholmie w 1961 r. założenie które powstało w podobnym czasie co Ściana Wschodnia. (fot. Oscar Bladh/Stockholmskällan, www.fastighetsvarlden.se)

Widok Hötorgscity w Sztokholmie w 2016 r. (źródło: <http://www.terraprogress.se>)

Budowa Hötorgscity w Sztokholmie w 1959 r. widoczne pasáže oraz niska zabudowa handlowa założenia. (fot. Ragnhild Haarstad/Stockholmskällan, www.fastighetsvarlden.se)

Lijnbaan - Rotterdam

Lijnbaan, Rotterdam, widok pasażu z góry od strony ulicy Van Oldenbarnevelt, lata 60. XX w. (Archiwum miejskie w Rotterdamie, źródło: <https://wederopbouwrotterdam.nl>)

Lijnbaan - Rotterdam

Lijnbaan, Rotterdam, widok pasażu handlowego na którym wzorowany był pasaż „Ściany Wschodniej”. (fot. Jack de Nijs, Fotocollectie Anefo/ Nationaal Archief, CC0, 1967 r.)

Inspiracje i nawiązania architektoniczne dla zespołu „Ściany Wschodniej”

Lijnbaan - Rotterdam

Nocny widok wejścia do pasażu Lijnbaan w Rotterdamie, 1957 r., (fot. Herbert Behrens (Anefo)/Nationaal Archief 2.24.01.04_0_908-8155, źródło: <https://wederopbouwrotterdam.nl>)

Lijnbaan - Rotterdam

Widok pasażu i budynku mieszkalnego Lijnbaan w Rotterdamie, 1958 r. (Archiwum miejskie w Rotterdamie, 4273-L-3312, źródło: <https://wederopbouwrotterdam.nl>)

WKŁADKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU NIERUCHOMEGO

ZAŁĄCZNIK NR 6

1. Miejscowość Warszawa	2. Obiekt Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. pkt. 11, fotografie archiwalne
----------------------------	---	--

Widok skrzyżowania ulic Marszałkowskiej i Alei Jerozolimskich oraz terenu pod przyszły DT „Wars” i „Sawa” i „Rotundy”, w latach 1955-1957 r. (źródło: zdjęcie ze zbiorów Justyny i Michała Nowickich, <https://www.tubylotustalo.pl>)

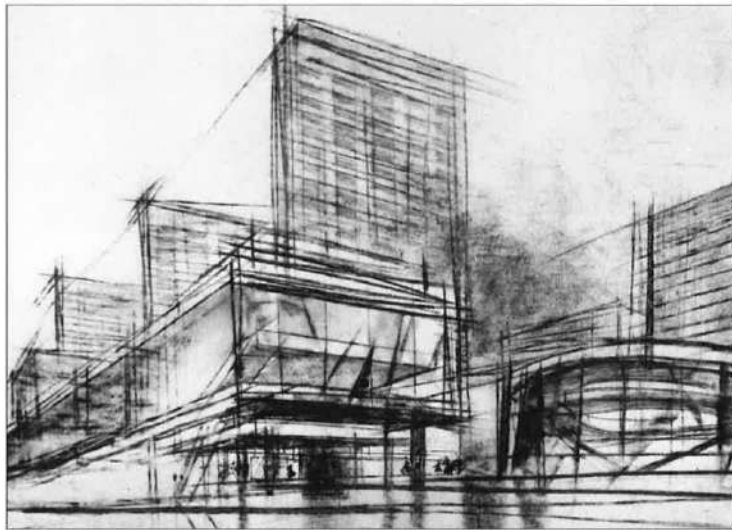
Ul. Marszałkowska podczas V Światowego Festiwalu Młodzieży i Studentów w 1955 r. (fot. Zbyszko Siemaszko, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl; sygn. 3/51/0/7.6/370)

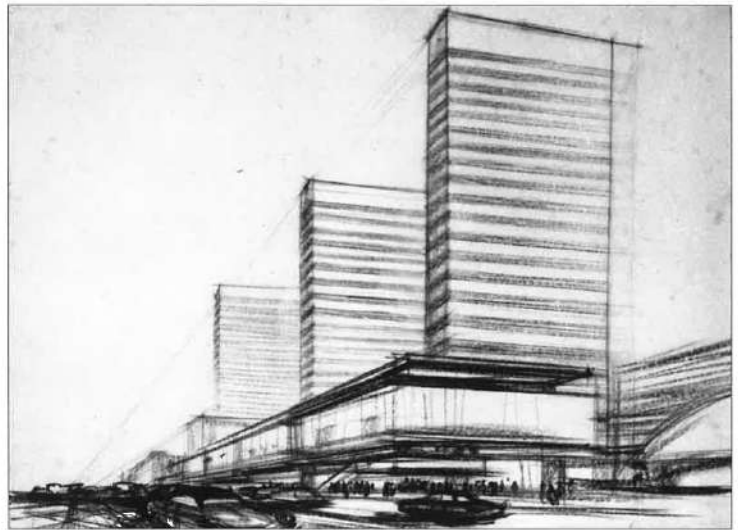
Widok ogólny wschodniej strony ul. Marszałkowskiej, zdjęcie wykonane z gmachu Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej (PAST-y) w 1955 r. (fot. Zbyszko Siemaszko, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl; sygn. 3/51/0/12.5/623)

Wkładkę założył: mgr inż. arch. Jakub Andrzejewski

verte

Fragment szkicu - rysunku projektowego Ściany Wschodniej wykonanego przez Zbigniewa Karpińskiego. (źródło: <http://www.wojciechkarpinski.com/zbigniewkarpinski>)

Fragment szkicu - rysunku projektowego Ściany Wschodniej wykonanego przez Zbigniewa Karpińskiego. (źródło: <http://www.wojciechkarpinski.com/zbigniewkarpinski>)

Makieta - model realizacyjny Ściany Wschodniej wykonany w 1963 r. (źródło: <http://www.wojciechkarpinski.com/zbigniewkarpinski>)

WKLADKA DO KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU NIERUCHOMEGO

ZAŁĄCZNIK NR 7

1. Miejscowość Warszawa	2. Obiekt Historyczny zespół budowlany Domów Towarowych Centrum – budynek Domu Towarowego „Sawa” i „Wars”	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) od. pkt. 11, fotografie archiwalne
----------------------------	---	--

Teren budowy „Ściany Wschodniej” widoczny od strony skrzyżowania Alej Jerozolimskich z ul. Marszałkowską, 1966 r. (fot. Zbyszko Siemaszko, źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl; sygn. 3/51/0/12.4/533)

Zbigniew Karpiński na budowie ściany wschodniej 1965 r. W głębi widoczna stalowa konstrukcja budynku Domów Towarowych „Sawa” i „Wars”. (źródło: <http://www.wojciechkarpiński.com/zbigniewkarpiński>)

Plac budowy Domu Towarowego Wars i Sawa oraz pozostałych obiektów „Ściany Wschodniej” ok. 1966 r. (fot. Antoni Spiewak, zbiory Agnieszki Sternickiej, <https://www.tubyfotustalo.pl>)

Widok placu budowy Domu Towarowego Wars i Sawa oraz pozostałych obiektów „Ściany Wschodniej” w 1965 r. (fot. Nagy Gyula, <https://fortepan.hu>)

Widok placu budowy Domu Towarowego „Junior” i „Sawa” oraz pozostałych obiektów „Ściany Wschodniej” w 1966 r. (źródło: <https://fotopolska.eu>)

Widok budowy „Ściany Wschodniej”. (fot. Lech Zieliński, 1966 r., źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, audiovis.nac.gov.pl, sygn. 3/53/0/8/539/3)